O‘rinova N.M.
Farg ‘ona davlat universiteti professori, p.f.n.

OLIY TA’LIM MUASSASIDA INKLYUZIV TA’LIM MUHITINI TASHKIL ETISHDA TYUTORNING O‘RNI

Annotatsiya: *Mazkur maqolada inkluziv ta’lim madsadi va mohiyati, oliy ta’limda inkyuziv ta’limni ijobiy jihatlari va kamchiliklari hamda ushbu jarayonda tyutorning vazifalari yoritib berilgan.*

Аннотация: *В данной статье освещаются содержание и сущность инклюзивного образования, положительные и отрицательные стороны инклюзивного образования в высшем образовании, а также обязанности тьютора в этом процессе.*

Abstract: *This article highlights the content and essence of inclusive education, the positive and negative sides of inclusive education in higher education, as well as the responsibilities of a tutor in this process.*

Kalit so‘zlar: *inkluziv ta’lim, tyutor, inkyuziv ta’limni ijobiy jihatlari, inkyuziv ta’limni kamchiliklari.*

Ключевые слова: *инклюзивное образование, тьютор, положительные стороны инклюзивного образования, отрицательные стороны инклюзивного образования.*

Keywords: *inclusive education, tutor, positive aspects of inclusive education, negative aspects of inclusive education.*

"Inklyuziv ta’lim" atamasi frantsuzcha "inclusif" so’zidan kelib chiqqan bo’lib, "o’z ichiga oladi" deb tarjima qilinadi va maxsus ehtiyojlari bo’lgan va shartli ravishda sog’lom, ya’ni sog’lig’i cheklanmagan insonlarning birgalikdagi ta’limini anglatadi (1,32).

Inklyuziv ta’limning asosiy maqsadi - bu nogironlar uchun to’siqsiz muhit yaratishdir.

Bunday holda, ta’lim olish jarayoni bir-biriga o’xshamaydigan, intellektual, jismoniy va aqliy xususiyatlarga ega bo’lgan insonlar maxsus bilimga muhtoj bo’lmagan tengdoshlari bilan birgalikda zarur bilim va ko’nikmalarni oladigan tarzda tashkil etiladi.

Inklyuziv ta’limning ijobiy va salbiy tomonlari mavjud. Ta‘lim muhiti va asbob-uskunalar maxsus talablarga moslashtirilgan bo’lishi kerak, va boshqa talabalar va o’qituvchilar har bir talabaning shaxsiy ehtiyojlarini tushunishlari va qabul qilishlari kerak. Buning uchun ta’lim muassasasida tyutorlar inklyuziv ta’lim muhitini to’g’ri tashkil qilishi kerak(3,54).

Maxsus ehtiyojga ega bo’lganlar toifasiga nogironlar yoki nogiron deb hisoblanmaydigan kasalliklar kiradi, lekin ularga maxsus uskunalar bilan ta’minlanmagan ta’lim muassasasida umumiy ma’lumot olishlariga yo’l qo’yilmaydi. Masalan, ko’rish qobiliyati past bo’lgan talabalar audio kitoblar bilan ta’minlanishi kerak (2,16).

Ta’lim muassasida inklyuziv ta’lim muhitini tashkil etishda tyutorning vazifalariga

quyidagilar kiritiladi:

- qobiliyat va jismoniy imkoniyatlardan qat’i nazar, har bir inson qadrlidir;
- maxsus ehtiyojli talaba va boshqa talabalar o’rtasida yuqori insoniy munosabatlarni o’rnatish yuqori bilim olishga yordam beradi;
- hamkorlikda ta’lim olish bag’rikenglik jamiyatiga yo’l ochadi, bu yerda alohida ehtiyojlarga ega talabalar boshqalar bilan teng huquqlarga ega.

Ta’limning boshqa shakllari singari, inklyuziv ta’lim ham afzalliklari va kamchiliklariga ega. Ushbu turdagi mashg’ulotning afzalliklari quyidagilarni o’z ichiga oladi:

1. Talabalarning keng doirasi, shu jumladan, sog’lig’i cheklanmagan talabalar, ya’ni oddiy talabalar bilan o’zaro munosabatlar. Inklyuziv ta’lim paydo bo’lishidan oldin, alohida ehtiyojga ega odamlar o’rtasida bunday muloqot qilish imkoniyati deyarli mavjud emas edi. Turli xil nogiron kishilarning aksariyati uchun ijtimoiy doiralar reabilitatsiya markazlariga yaqin qarindoshlari va boshqa tashrif buyuruvchilar bilan cheklangan.
2. Boshqa talabalar bilan teng ravishda jamiyatga qo’shilish qobiliyati. Maxsus ehtiyojga ega bo’lgan talabalar, shuningdek, ko’rgazmalar, muzeylar, teatr tomoshalari kabi madaniy tadbirlarga tashrif buyurishlari mumkin. Biroq, ular o’zlarining ehtiyojlariga moslashtirilgan, to’siqsiz muhit deb nomlangan muhit bilan jihozlangan bo’lishi kerak.
3. O’qish va undan keyingi davrda tuzatish, psixologik, ijtimoiy yordam olish. Bunday ko’mak inklyuziv tarzda o’qitish uchun maxsus tayyorlangan o’qituvchilar tomonidan ta’minlanadi.
4. Aloqa va ijtimoiylashish qobiliyatlarini rivojlantirish. Jamiyat bilan o’zaro munosabat tyutor yordamida amalga oshiriladi: maxsus ehtiyojlarga ega bo’lgan va ularga ega bo’lmagan talabalar o’rtasida vositachi. Ta’limning barcha bosqichlarida maxsus extiyojga ega talabaga tyutor hamroh bo‘ladi (4,24).

Inklyuziv ta’limning ijobiy va salbiy tomonlarini tortib, ushbu turdagi ta’limning kamchiliklarini hisobga olish kerak. Kamchiliklarga quyidagilar kiradi:

1. Maxsus ehtiyojli talabalarni kuzatib borish uchun tayyorlangan malakali kadrlar - tyutorlar, o’qituvchilar, psixologlar, defektologlar, logopedlar etishmasligi.
2. O’qituvchilar tarkibi ko’pincha ehtiyojlari bo’lgan talabalarga nisbatan yumshoq munosabatda bo’lishadi, shuning uchun ularning bilimlarini baholash ob’ektiv emas.
3. O’quv dasturi ko’pincha ba’zi talabalarni ma’lum bir bosqichda o’qishini davom ettirishga to‘sqinlik qiladi.
4. Inklyuziv ta’limga muhtoj talabalarning ota-onalari ko’pincha ma’lumotlarga ega emaslar. Natijada, talabalar faqat o’rta ma’lumot olishadi va o’qishni davom ettira olmaydilar.
5. Ta’lim sifatini yaxshilash uchun nafaqat umumta’lim maktablari, balki oliy inklyuziv ta’lim ham zarur (5, 67).

Inklyuziv ta’limning ijobiy jihatlari va kamchiliklari 1-jadval

Ijobiy jihatlari	Kamchiliklari

Qobiliyati va imkoniyatlaridan qat’iy , barcha talabalar uchun teng huquqlar	Inklyuziv ta’limni amalga oshirish uchun moddiy- k bazaning etishmasligi
O’qitish jarayonida tyutorning individual ımi	Maxsus ehtiyojli talabalar uchun zarur bo’lgan us pedagoglar, psixologlar va boshqa xassislarning yetishmasligi
Maxsus ehtiyojli talabalar uchun ijtimoiy mmunikativ ko’nikmalarni egallash	Standart o’quv rejasi ayrim ehtiyojli talabalar ı mos emas, shuning uchun qayta ko’rib chiqish va rnizatsiya qilishni talab qiladi
Sifatli ta’lim olish va universitetda ı, kasbni egallash, jamiyatning to’laqonli ıstaqil a’zosi bo’lish imkoniyati.	O’qituvchilar alohida ehtiyojli talabalarning larini xolisona baholay olmaydilar, shuning uchun larni baholashda ko’pincha xatoliklar bo‘ladi
Oddiy talabalarda hamdardlik, sabr- , bag’rikenglik kabi insoniy fazilatlarni antirish imkoniyatiga ega bo’ladilar	Sog’lom talabalar va ularning ota-onalaridan onlarga nisbatan do’stona va ko’pincha nanona munosabat

Xulosa sifatida aytish mumkinki, oliy ta’lim muassasalarida inklyuziv ta’lim muhitini shakllantirishda tyutorning o‘rni beqiyosdir. Tyutor — bu nafaqat akademik jihatdan ko‘makchi, balki psixologik va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlovchi vositachidir. U maxsus ehtiyojli talabaning jamoadagi ishtirokini ta’minlaydi, o‘quv jarayoniga to‘liq integratsiyalashuviga yordam beradi, mash’ulotdan tashqari faoliyatlarda ham ko‘maklashadi. Tyutorlar orqali sog‘lom va nogiron talabalar o‘rtasida o‘zaro hurmat, bag‘rikenglik, tushunish muhitini shakllantirish mumkin. Shu orqali barcha talabalar uchun qulay, adolatli va motivatsion o‘quv muhiti yaratiladi. Ammo bugungi kunda oliy ta’limda tyutorlar faoliyatini tartibga soluvchi yagona standart va amaliyotlar tizimi yetarlicha rivojlanmagan, bu esa inklyuziv ta’lim sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Yuqoridai fikrlar asosida bir qator ilmiy va uslubiy tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Maxsus tayyorgarlikdan o‘tgan tyutorlar sonini ko‘paytirish
Inklyuziv ta’limga yo‘naltirilgan maxsus malaka oshirish kurslari, qisqa muddatli sertifikatlash dasturlari orqali tyutorlarning kasbiy salohiyatini oshirish zarur.

2. Tyutorlar uchun metodik qo‘llanma va dasturlar ishlab chiqish
Har bir oliy ta’lim muassasasida inklyuziv ta’limga ixtisoslashgan metodik vositalar, qo‘llanmalar va amaliy tavsiyalar to‘plami ishlab chiqilishi lozim.

3. Multidisiplinar jamoalar faoliyatini kengaytirish
Tyutorlar psixolog, defektolog, logoped va fan o‘qituvchilari bilan hamkorlikda har bir maxsus ehtiyojli talaba uchun individual yondashuv asosida ishlashlari kerak.

4. Talabalar va o‘qituvchilar o‘rtasida inklyuzivlik madaniyatini rivojlantirish
Tyutorlar yordamida sog‘lom talabalar va professor-o‘qituvchilar tarkibida maxsus ehtiyojli

talabalar bilan ishlash madaniyatini shakllantirish bo‘yicha treninglar, suhbatlar va seminarlar tashkil etilishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdullaeva, M. (2021). *Inklyuziv ta’lim: asosiy tushunchalar va zamonaviy yondashuvlar*. Toshkent: “Fan va texnologiya” nashriyoti.
2. Ahmedova, Z. (2019). *Maxsus pedagogika asoslari*. Buxoro: BuxDU nashriyoti.
3. Jo‘raeva, D. (2020). *Ta’limda differensial yondashuv va inklyuzivlik*. Qarshi: Nasaf nashriyoti.
4. Karimova, D., & Rasulov, I. (2020). *Maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlash metodikasi*. Samarqand: “Ilm ziyo”.
5. Normurodov, H. (2021). *O‘zbekistonda inklyuziv ta’limning huquqiy asoslari*. Toshkent: Adolat.
6. Xolmatova, N. (2022). *Psixologik xizmat va inklyuziv ta’lim*. Farg‘ona: FarPI nashriyoti.